

Arap Dilinde Tenâzu'

Yusuf AKÇAKOCA*

ÖZ

Bu makale, "Tenâzu'" konusunun Arap Dili'ndeki yerini, dilbilimcilerin konuyu ele alış şeklini, ilk kaynaklarda işlenişini, tartışma konusu olan yönlerini ve "Tenâzu'" konusunun anlama bakan yönünü açıklamaktadır.

Tenâzu', önce gelen iki veya daha fazla âmilin sonra gelen bir veya daha fazla açık (görünen) mamûlde amel etme durumudur.

Çalışmamız önce gelen âmillerden hangisinin sonra gelen mamûlde amel etme önceliğini incelemiştir.

Tenâzu'da iki rükün vardır, biri en az iki fiil veya fiilimsiden oluşan âmiller, diğer rükünde, açık gelen isimdir. ضَرَبْتُ و ضَرَبْتُ زَيْدًا örnekte görüldüğü gibi fiil cümlesinin her iki yüklemi olan ضَرَبْتُ ve ضَرَبْتُ fiilleri (yüklemleri), özne veya nesne konumunda olan زَيْدٌ kelimesinde amel etmek istemektedirler. Basralı dilcilere göre ikinci fiil olan ضَرَبْتُ nun amel etme önceliği olduğundan زَيْدٌ kelimesi, ikinci fiilin nesnesidir. Kûfeli dilcilere göre amel etme önceliği birinci fiile ait olduğundan زَيْدٌ kelimesi, birinci fiilin öznesi hükmündedir. Her iki durumda da cümlenin anlamı değişmemektedir.

Bu konu, gramer kitaplarında çok fazla tartışılmıştır. Burada konunun tartışılmalı yönleri tahlil edilmiş ve okuyucuya konu bir bütün olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tenâzu', Arapça, Fiil, Fail, Mef'ûl

ABSTRACT

Al-Tanâzu' in The Arabic Language

This article has been prepared to show the place of the tenâzu subject in the Arab language, the way of the linguists handle the subject, it's processing from the first sources, the sides subject to the criticism and the part of the "tenâzu" subject concerning the meaning.

"Tenâzu" is the situation in which two or more preceding verbs/verbals act in getting possession of the communal element or elements (al-mutanâza'fih) itself.

Our study have examined which preceding werbs/verbals take priority in acting in getting possession of the communal element or elements (al-mutanâza'fih) itself/themselves.

There are two elements in the tanâzu'. The first is an active element consisting of two verbs/verbals, and the second is visible noun. As is seen in the following example ضَرَبْتُ و ضَرَبْتُ زَيْدًا there are two verbs in this sentence, and both of them want to be active in zeyd (زيد) being a subject or an object position in the sentence. According to Basrian linguists zeyd (زيد) is an object of the second verb because the second verb has priority in active element. however according to Kufan linguists zeyd (زيد) is an subject of the first verb because the first verb has priority in active element. There isn't any different meaning in both situations.

This subject has been discussed much in the gramer books. In this study, the problematic sides of the subject has been analyzed and tried to submit to the reader as a whole.

Keywords: Tenâzu, Arabic, Verb, Subject, Object

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Bilindiği gibi Arap Dili Grameri (Nahiv), cümle içerisindeki öğeleri tanıyıp cümleyi tahlil edebilmek ve en doğru anlama ulaşabilmek için bilinmesi zarûri olan bir ilimdir.

Arapçada cümle çeşitlerinin, isim ve fiil cümlesi olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Tenâzu‘, fiil ya da fiilimsiden oluşan cümlelerde söz konusudur.

Tenâzu‘ konusu, nahiv alanında belli bir seviyeyi elde etmiş çalışmacıların mesai sarf ettikleri, detay içerikli bir gramer konusudur. Dil bilgileri, tenâzu‘u nahiv konuları içinde temel meselelerden biri olarak saymış, ancak uygulama ve tanımlamada farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Özellikle her bir eylem için bir failin bulunma zorunluğu, nahiv ilmiyle meşgul olan dilcileri cümle içerisindeki öğelerin her birinin orada bulunma sebeplerini belirlemeye sevk etmiştir. Başlangıçta iki âmilin bir mamûl’de amel edip edemeyeceği tartışmasıyla başlayan bu konu, gittikçe genişlemiş ve detaylı bir hal almıştır. Nahiv konuları arasında tenâzu‘, hacmi küçük olmasına rağmen, nahiv bilgilerinin, hakkında çokça ihtilafa düştükleri bir meseledir.¹ Cümlenin asli unsurları olan mübteda, haber, fail, vb. kadar önemli olmadığından dolayı tenâzu‘, nahiv kaynaklarında ilk göze çarpan konulardan biri değildir.

Çalışmamıza Arapçada ilk dilbilgisi kaynakları olarak kabul edilen Sibeveyh, Muberrred, Zeccacî, İbnu’l-Enbârî gibi dilcilerin eserlerini inceleyerek başladık. Daha sonra, Zemahşerî, İbn Yaîş, İbn Hişam el-Ensârî, Ezherî ve Suyûtî gibi çok sayıda dilcinin eserlerinde Tenâzu‘ konusunun ele alınışını araştırdık.

Tenâzu‘un rükünlerini, hükümlerini, el-mütenâzi’ ve el-mütenâze‘u fih açısından çeşitliliğini, konu hakkında farklı yorumları ve Tenâzu‘a uygun olan veya uygun olmayan yapıları ele almaya çalıştık.

Makalemizi tamamladıktan ve yayıma hazır hale getirdikten sonra konumuza paralel olarak yazılmış olan “Arapçada İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Öğeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu‘” isimli makalenin² farkına varmış olmayı da kendim için bir talihsizlik sayıyorum. Farklı bir perspektif ile ele alınan bu makaleden de istifade edilebilir.

1 Yılmaz, İbrahim, “Ömer Efendi’nin Arap Dilciliği”, *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmet Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu (2-4 Mayıs 2014 Erzurum)*, Tebliğ ve Müzakereler, Atatürk Üniversitesi Yay., ss.549-555, s. 553.

2 Özdemir, Abdurrahman, “Arapçada İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Öğeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu‘” *Dini Araştırmalar*, c. 8, sy. 22, s.297-312.

I- Tenâzu'un Tanımı

Tenâzu': نَزَعَ (Neze'a) fiilinin mezîd hali olan tenâze'a mazi fiilinin mastarıdır. Tenâzu'un اِسْتَبَاكَ , تَصَادُمٌ , تَضَارُبٌ , خُصُومَةٌ , خِصَامٌ , خِلَافٌ , شِجَارٌ , شِقَاقٌ , صِرَاعٌ , مُخَاصَمَةٌ , مُشَاخَنَةٌ , مُشَاكَسَةٌ , مُعَادَاةٌ , مُنَازَعَةٌ , نِزَاعٌ , اِخْتِصَامٌ , اِخْتِلَافٌ , اِتِّتِلَافٌ , اِنْفَاقٌ , اِجْتِمَاعٌ , اِنْتِزَاعٌ gibi eş anlamları, تَجَالُعٌ , تَشَاتُمٌ , تَقَاتُلٌ , اِنْسِجَامٌ , تَعَاوُدٌ , تَوَافُقٌ , سَلَامٌ مُسَالِمَةٌ , مُصَادَقَةٌ , مُصَافَاةٌ , مَوَدَّةٌ , مُصَادَقَةٌ , مُهَادَنَةٌ , مُوَاَفَقَةٌ , هِدْنَةٌ , وِنَامٌ , وِنَامٌ gibi de zıt anlamları vardır.⁴ Sözlükte: birbiri ile çekişmek, mücadele etmek, hasımlık etmek gibi anlamlara gelen tenâzu'⁵ nahiv istilâhında: fiil veya fiil ameli yapan iki âmilin kendilerinden sonra gelen açık isimde amel etme tartışmasına verilen isimdir.⁶ Başka bir tarifte ise: Önce gelen iki veya daha fazla âmilin sonra gelen bir veya daha fazla mamûlde amel etme durumudur.⁷ İbn Hişâm' İbn Malik' in “Şerhu't-Teshi” adlı eserinden naklederek biraz kapalı bir tanım sunmaktadır. "أَنَّ يَتَقَدَّمَ فِعْلَانِ مُنْصَرِّفَانِ، أَوْ اسْمَانِ يُشْبِهَانِيهِمَا، أَوْ فِعْلٌ مُنْصَرِّفٌ وَاسْمٌ يُشْبِهُهُ، وَ يَتَأَخَّرُ عَنْهُمَا مَعْمُولٌ غَيْرُ سَبَبِيٍّ مَرْفُوعٌ، وَ هُوَ مَطْلُوبٌ لِكُلِّ مِنْهُمَا مِنْ حَيْثُ الْمَعْنَى" (önce gelen iki mutasarrıf fiil, ya da amelde bunlara benzeyen iki isim veya mutasarrıf bir fiil ve (amelde) buna benzeyen bir isimden sonra mâna cihetiyle her ikisinin talebine de karşılık verebilen, sebebi olmayan (aslen merfû' olmayan) merfu' bir mamûl gelirse buna tenâzu' denir)⁸ şeklinde bir tanım yapmaktadır.

II- Tenâzu'un Konusu, Tarihsel Gelişimi ve İsimlendirilme Süreci

Tenâzu', fiil cümlesinin asli öğeleri olan fiil, fail ve mef'ûl arasında ya da fiil ameli yapan isimlerde söz konusudur. Mesela أَكْرَمْتُ وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ (Ben Zeyd'e ikram ettim, Zeyd' de bana ikram etti.) ya da أَكْرَمْتُ وَأَكْرَمَنِي زَيْدٌ her iki cümlede

³ Fîruz Âbâdî, Mecmu'd-Dîn Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (6. Baskı), tahk.: Mektebu Tahkiki't-Turâs fî Muessesetu'r-Risâle, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 766.

⁴ Danâvî, Sâdî ve Mâlik, Cûzif, *Mu'cemi'l-Müterâdifâti ve'l-Ezdâd*, el Muessesetu'l-Hedîseti li'l-Kitâb, Trablus, Lübnan 2013, s. 182; <http://www.almaany.com/ar/thes/ar-ar>.

⁵ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, tahk., Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2009, s. 1131; Muhammed Semîr, Necib en-Nebdî, *Mu'cemu'l-Mustalahatu'n-Nahviyyeti ve's-Sarfîyyeti*, Muessesetu'r-Risâle, Dâru'l-Furkân, Beyrut 1985, s. 220.

⁶ Geniş bilgi için bkz., Abdurrahman Câmi, *Molla Câmi Şerhu'l-Kafiye*, Salah Bilici Yay., İstanbul, tsz., s. 64; Muhammed Semîr, a.g.e., s. 220.

⁷ Mustafa Galâyini, *Câmi'u'd-Durûsu'l-'Arabiyye*, Dâru's-Şarki'l-'Arabi, Halep 2006, s. 443; Corc Mitri Abdulmesih, Hâni Corc Tâbirî, *el-Halil Mu'cem Mustalahatu'n-Nahvu'l-'Arabi*, Mektebetu Lübnan 1990, s. 159.

⁸ İbn Hişâm, *Evdehu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti ibn Mâlik*, I-IV, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2014, s. 164.

de **أَكْرَمْتُ** ve **وَأَكْرَمَنِي** fiillerinin her biri **زَيْدٌ** kelimesinde amel etmek durumundadırlar.⁹ Ancak hangi âmilin açık isimde, hangisinin zamirde amel etmesi gerektiğinde Basra ve Kûfe ekolleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Konunun temelindeki bu fikir ayrılığı, bazen meselenin anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Tenâzu‘ konusu gramer kitaplarında her zaman aynı isimle anlatılmamıştır. İlk gramer çalışmalarında bugünkü isimleri ile nahiv ilminin alt başlıklarının tamamen belirgin olmaması, tenâzu‘ un farklı isimlerle anlatılmasının sebepleri arasında zikredilebilir. Mesela nahiv ilminin öncülerinden biri olarak kabul edilen ve Basra ekolü temsilcilerinden Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin¹⁰ (ö. h. 170) öğrencisi olan meşhur dilci Sîbeveyh¹¹, (ö. h. 180) bu konuyu anlatırken tenâzu‘ ifadesini kullanmamıştır.

Sîbeveyh, tenâzu‘ konusunu **هذا باب الفاعلين والمفعولين اللذين كل واحدٍ منهما** ... **يَفْعَلُ بِفَاعِلِهِ مِثْلَ الَّذِي يَفْعَلُ بِهِ ...** *“Bu, ötekinin âmiliyle meşgul olduğu gibi kendi âmiliyle de meşgul olan..., iki fail ve iki mef’ul konusudur”*¹² şeklinde bir başlıkla işlemiş, konuyu bütün yönleri ile ele almayı sadece bazı meselelerinden bahsetmiştir.¹³ Kendisinden sonra gelen Müberrid,¹⁴ (ö: h. 285) **هذا بابٌ مِنْ إِمْعَالِ** *“Tenâzu‘u, biri diğerine atfolan iki fiilin haberidir (konusudur).”* ifadesiyle tarif ederken.¹⁵ Zecçâcî¹⁶ (ö: h. 337) Sîbeveyh’e yakın bir şekilde **باب الفاعلين والمفعولين اللذين يَفْعَلُ كُلُّ وَاحِدٍ** *“Ötekinin âmiliyle meşgul olduğu gibi kendi âmiliyle de meşgul olan..., iki fail ve iki mef’ul konusudur”*¹⁷ diye tarif eder.

⁹ İbnü’l-Enbârî, ebu ‘l-Berakât, *el-İnsâf fî Mesâil ‘l-Hilaf beyne ‘l-Basriyyîn ve ‘l-Kûfiyyîn*, tahk.: Cevdet Mebrûk Muhammed, Mektebetu ‘l-Hancı, Kahire 2002, s. 79.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., İbnü’n-Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, haz.: Yusuf Ali Tavîl, Dâru’l-Kutub’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 67; İbnü’l-Enbârî, *Nuzhetu ‘l-Elibba fî Tabakatu ‘l-Udebâ*, tahk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 2003, s. 49; Kılıç, Hulusî, “İbnü’l-Enbârî”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 172-173.

¹¹ Geniş bilgi için bkz., İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 81; İbnü’l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 60.

¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, tahk., Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu’l-Hancı, 3. Baskı, Kâhire 1988, I, 73.

¹³ Sîbeveyh, *a.g.e.* I, 73.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz., İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 94; İbnü’l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 193; Akçakoca, Yusuf, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminolojik Tartışmaları, -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-* Yüksek Lisans Tezi, danışman: İbrahim Yılmaz, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s. 25-27.

¹⁵ el-Müberrid, Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid, el-Ezdî, es-Sümâlî, “*el-Mukdadâb*” tahk., Hasan Hamed, Dâru’l-Kutub’l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1999, I-V, III-IV, 95.

¹⁶ es-Suyûtî, Ebu’l-Fadl Celâlu’d-Dîn Abdurrahman, *Buğyetu ‘l-Vu‘ât*, I-II, tahk.: Ali Muhammed Ömer, Mektebetu’l-Hancı, I. Baskı, Kâhire 2005. II, 72.

¹⁷ İbn ‘Uşfur el-İşbili, *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, Sâhi Ebu Cenah, Kâhire 1971, I, 613.

Zemahşerî¹⁸ (ö. h. 538) de tenâzu' ismini kullanmamış, ancak bunu fail konusu içinde zikretmiştir. *ضَرَبْتُ زَيْدًا وَضَرَبْتُ زَيْدًا* (*Ben Zeyd'e vurdum Zeyd de bana vurdu*) örneği ile konuyu failin izmârı (gizliliği) diye isimlendirmiş ve amel etme hususunda iki fiilden birinin ameli zorunlu ise, ilk gelen fiilin amel etmesi gerektiğini söyleyerek, Kûfe ekolüne yakın bir görüş sergilemiştir.¹⁹ İbn Ya'îş²⁰ (ö. h. 643), bu tanımı biraz daha belirgin hale getirmiş, *هذا الفصل من باب إعمال* “*Bu iki fail ve iki mef'ul babı olan, iki fiilin ‘i‘mal’ bölümüdür*”²¹ şeklinde, vurguyu “i‘mal” kavramına yapmıştır. İbn Malik et-Tâî el-Endelûsî²² (ö. h. 672) ise, meşhur “Elfiye” sinde konuya şöyle giriş yapmıştır.

إِنْ عَامِلَانِ اقْتَضَيَا فِي اسْمِ عَمَلٍ - قَبْلُ فَلِلْوَاحِدِ مِنْهُمَا الْعَمَلُ
وَالثَّانِي أَوْلَىٰ عِنْدَ أَهْلِ الْبَصْرَةِ - وَاخْتَارَ عَكْسًا غَيْرُهُمْ ذَا أُسْرَةٍ

“İki âmil kendinden sonra gelen açık isimde amel etmek isterse ikisinden biri amel eder. Basra dilcilerine göre ikinci fiilin amel etmesi, Kûfelilere göre ise birinci fiilin amel etmesi daha iyidir.”

İbn Mâlik tenâzu' kelimesini kullanmasa da *إِنْ عَامِلَانِ اقْتَضَيَا فِي اسْمِ عَمَلٍ*²³ (iki âmil bir ismde amel etmek isterse) mısraından tenâzu' kavramına ulaşmak mümkündür. Sîbeveyh'ten yaklaşık olarak beş yüz yıl sonra gelen İbn Hişâm el-Ensârî²⁴ (ö. h. 671) ile birlikte tenâzu' terimi günümüzde de kullanıldığı biçimde en olgun tanıma kavuşmuştur.²⁵ Dolayısıyla tenâzu' ıstılahının ilk defa hicri yedinci asrın sonlarında kullanılmaya başladığını söyleyebiliriz. İbn Hişâm'dan sonra çağdaş dilcilerden biri olan Abbas Hasan da İbn Hişâm'ın tanımını aynen vermektedir. Konuyu uzun uzadıya işledikten sonra tenâzu' mevzusunun bu kadar

¹⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, 280.

¹⁹ Zemahşerî, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, tahk., Ali Ebu Mulhem, Dâr ve Mektebetu'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut 1993, s. 38.

²⁰ Geniş bilgi için bkz., Çuhadar, Mustafa, “İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 445-446.

²¹ İbn Ya'îş, Muvaffâku'd-Dîn, *Şerhu'l-Mufasssal*, Mektebetu'l-Mütenebbi, Kâhire tsz., I, 77.

²² Geniş bilgi için bkz., Turan, Abdulbaki, “İbn Mâlik et-Tâî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 169-171.

²³ es-Suyûtî, *Behcetu'l-Merdiyye fî Şerhi'l-Elfiyye*, tahk., Ahmed İbrahim Muhammed Ali, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2000, s. 217; Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâî Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, Doktora Tezi, danışman: Hüseyin Tural, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1993, s. 148.

²⁴ Geniş bilgi için bkz., Özbalkıç, M. Raşit, “İbn Hişâm en-Nahvî”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 74-77.

²⁵ İbn Hişâm, *Şerh-i Katri'n-Nedâ ve Belî's-Sadâ*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2011, s. 222.

uzatılmaya değer olmadığını ifade etmiştir.²⁶ Ve tenâzu‘u: İki veya daha çok âmilin açık olan bir veya daha fazla mamûl’ de amel etme durumudur şeklinde ifade etmiştir.

I- Tenâzu‘un Hükümü

Bilindiği gibi tenâzu‘da iki veya daha fazla âmilin bir veya daha fazla mamûlde amel etme durumu söz konusudur.²⁷ Bu bağlamdaki âmillerin amel etmesi hususunda Basralı ve Kûfeli dilcilerin ittifakı vardır.²⁸ Ancak amel etme önceliği noktasında aralarında görüş ayrılığı söz konusudur. Kûfeli dilcilere göre birinci âmil önce gelmesi hasebiyle amel etmeye daha layık iken, Basralılara göre ikinci âmil, mamûle yakın olması sebebiyle amel etmeye daha layıktır. Her iki ekolün de kendine göre delilleri vardır.²⁹ Tafsilatına ileride gireceğiz.

II- Tenâzu‘da Âmil-Mamûl İlişkisi

1- Fâiliyet ilişkisi: *عَظُمْتُ وَجَلَّتْ الثَّوْرَةُ الْفَلَسْطِينِيَّةُ* (*Filistin ayaklanması büyüdü ve yüceldi.*) Bu cümlede *الثَّوْرَةُ* kelimesi *عَظُمْتُ* ve *جَلَّتْ* fiillerinin ortak faili durumundadır.

2- Mefûliyet ilişkisi: *أَجِلُّ وَأَعْظُمُ الشَّهِيدَ* (*Şehidi yüceltip tazim ediyorum.*) Bu cümlede her iki âmil olan *أَعْظُمُ* ve *أَجِلُّ* fiilleri *الشَّهِيدَ* kelimesini kendine nesne almak istemektedirler.

3- Hem fâiliyet hem de mefûliyet ilişkisi: *أَيَّدْتُ وَأَيَّدَنِي الْمُنَاطِرُ* (*Benimle tartışanı destekledim, o’da beni destekledi.*) Burada *الْمُنَاطِرُ* kelimesi *أَيَّدْتُ* kelimesine nazaran mefûl konumunda ve *أَيَّدَنِي* kelimesine nazaran ise fâil konumundadır.³⁰

²⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, Dâru’-Me’arif, 3. Baskı, Mısır 1974, II, 186.

²⁷ Tural, Hüseyin, *Arapça Gramer ve İrab Teknikleri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 318.

²⁸ Suyûtî, Celâluddîn, *Hem‘ul-Hevami‘ Şerhu Cem‘il-Cevâmi‘*, tahk. Serbîni Serîde, (1. Baskı), Dâru’l-Hadîs, Kâhire 2013, III, 93., el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 485.

²⁹ Suyûtî, III, 93., İbn Akil, Behâu’d-Dîn, *el-Müsâ‘id ‘ala Teshîlu’l-Fevâid*, tahk. Muhammed Kâmil Berakât, Dâru’l-Fikr, Dimâşk 1980. I-VI, I, 448, es-Suyûtî, *Behcetü’l-Merdiyye fi Şerhi’l-Elfiyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000, s. 217, İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerh-i Katri’n-Nedâ ve Belî’s-Sadâ*, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 2011, s. 221, *Şerhu Şuzuri’z-Zeheb*, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 2004, s. 425, Zemaşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Mufasssal fi San‘ati’l-İrab*, tahk. Şerbîni Serîde, Dâru’l-Hadîs, Kâhire 2013, s. 25.

³⁰ Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *‘Uddetu’s-Sâlik ilâ Tahkiki Evdehi’l-Mesâlik*, Mektebetü’l-‘Asriyye, I, IV, Beyrut 2014, s. 173-74.

III- Tenâzu'un Rükünleri

Tenâzu'da iki rükün vardır. Birinci rükün âmîl olan el-mütenâzi' (iki veya daha fazla âmîl);³¹ diğerk rükün ise, mamûl olan el-mütenâze'u fih' (zahir isim) dir.³² Örnek üzerinden incelemek gerekirse *ضَرَبْتُ زَيْدًا* (*Zeyd' bana vurdu, ben de Zeyd'e vurdum.*) Bu örnekte el-mütenâzi'; *ضَرَبْتُ* ve *ضَرَبْتِي* fiilleridir. el-Mütenâze'u fih ise *زَيْدًا* kelimesidir. Dolayısıyla her iki rükünün bulunmasıyla bu cümlede tenâzu' meydana gelmiştir.³³

IV- Tenâzu'un Şartları

el-Mütenâzi' (âmiller) için genel olarak üç şart vardır.³⁴

Birinci şart: Her iki âmîl arasında irtibat (bağlantı) gereklidir. *قَامَ فَعَدَ أَخُوكَ* (*Kardeşin kalktı, oturdu.*) Bu cümlede iki âmîl olan *قَامَ* ve *فَعَدَ* fiilleri arasında irtibat olmadığı için tenâzu' konusuna uygun bir örnek olmayıp kusurlu bir cümledir.

Tenâzu'da âmîl ve mamûl arasındaki irtibat üç şekilde olur:

a) Bağlaç olan atıf harflerinden biriyle âmiller birbirine bağlanabilir. *قَامَ وَقَعَدَ أَخُوكَ* (*Kardeşin kalktı ve oturdu*) örneğinde olduğu gibi atıf harfi olan *وَ* her iki âmîli birbirine bağlamıştır.

b) Birinci âmîlin, ikinci âmilde amel etmesi ile irtibat oluşabilir.³⁵ *وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَن لَّنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا* (*Gerçekten onlar da, sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiç kimseyi öldükten sonra tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı.*) Burada *ظَنُّوا* ve *ظَنَنْتُمْ* fiilleri *أَن لَّنْ يَبْعَثَ اللَّهُ* da amel etmektedirler. Aynı zamanda birinci fiil olan *ظَنُّوا* ikinci fiil olan *ظَنَنْتُمْ* da amel etmektedir. Çünkü *car* ve *mecrûr* olan *ظَنَنْتُمْ* yapısı *ظَنُو* nun nasb ettiği *me'ûl*'u mutlak'a takdîren sıfat olur. İfadenin takdiri ise şöyle olur: *ظَنُّوا ظَنًّا مُمَاتِلًا لِظَنِّكُمْ أَن لَّنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا*

³¹ Özdemir, a.g.m., s. 297-312.

³² Muhammed Enes Nâci, *el-İştîğal ve et-Tenâzu' fî Davi'l Kur'an-i'l Kerîm ve Kırâatihî*, Yüksek Lisans Tezi, danışman: Abdullah Ahmet Besyûnî, Dünya Şehir Üniversitesi, Malezya 2013, s. 32; Abbas Hasan, a.g.e. II, 186.

³³ Zemaşeri, a.g.e., s. 38.

³⁴ Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, a.g.e., s. 164.

³⁵ 72. Cin, 7.

c) İkinci âmilin birinci âmile cevap olması ile de irtibat oluşabilir. **أَتُونِي أُفْرِغْ** (Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım) ayetinde görüldüğü gibi ikinci fiil olan **أَفْرِغْ** birinci fiil olan **أَتُونِي** ye cevap olarak gelmiş, meczûm bir müzârî' fiildir. Her iki fiil de **قَطْرًا** kelimesinde amel etmek istemektedirler.

İkinci şart: Her iki âmil, mamûl den önce gelmelidir. **زَيْدٌ قَامَ وَ قَعَدَ** (Zeyd kalktı ve oturdu.) Bu örnekte açık isim olan **زَيْدٌ** iki âmilden önce geldiğinden tenâzu'a uygun bir örnek değildir. Yine **لَقَيْتُ زَيْدًا وَ أَكْرَمْتُ** (Zeyd'e uğradım ve ona ikram ettim.) örneğinde de açık isim olan **زَيْدٌ** iki fiil arasında geldiği için tenâzu'a uygun bir örnek değildir. Burada birinci fiil olan **لَقَيْتُ** açık isim olan **زَيْدًا** kelimesini mef'ul olarak almıştır. İkinci fiil olan **أَكْرَمْتُ** ise mef'ul'ünü hazfedilmiş bir zamir olarak almıştır.

Üçüncü şart: Her iki âmilinde lafızda gramer kurallarına uyması ve manada bir anlam bozulması olmadan aynı mamûle yönelmesi gerekir. **وَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهًا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا** (Demek bizim beyinsiz olanımız, Allah hakkında doğruluktan uzak sözler söylüyormuş.)³⁷

Bu örnek, **كَانَ** fiilinin zamir-i şan da amel etme ihtimalinden dolayı tenâzu'a uygun değildir.³⁸ Cümlelerin takdiri ise: **كَانَ هُوَ يَقُولُ سَفِيهًا** şeklinde yorumlanabileceğinden dolayı bu cümle tenâzu'a örnek kabul edilmemektedir.

Dördüncü şart: Bu şart *Şerhu't-Tasrih*'in müellifi İbn Malik tarafından zikredilmiştir.³⁹ Buna göre her iki âmilin de mezkûr olması gerekir. Sözelimi **زَيْدًا** kelimesi mahzûf olan **مَنْ ضَرَبْتَ وَ أَكْرَمْتَ؟** sualine cevap olarak gelirse, bu da tenâzu' örneği olarak kabul edilemez. Çünkü soruya **زَيْدًا** şeklinde cevap verilir ve bu durumda birinci fiil, **زَيْدٌ** kelimesinde amel eder, ikinci fiil ise zamirde amel eder. Böylece cümlelerin takdiri açılımı **ضَرَبْتَ زَيْدًا وَ أَكْرَمْتُهُ** şeklinde olur.⁴⁰

³⁶ 18. Kehf, 96.

³⁷ 72. Cin, 4.

³⁸ el-Ezherî, Halid b. Abdullah b. Ebu Bekr b. Muhammed el Curcâviyu'l-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih ale't-Tavdih*, tahk., Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, I, 485.

³⁹ el-Ezherî, a.g.e., I, 486.

⁴⁰ el-Ezherî, a.g.e., I, 486.

V- Tenâzu'un Âmil-Mamûl Açısından Çeşitleri

1- Âmil (Mütenâzi') Açısından Tenâzu'

a- İki fiilden oluşabilir:

⁴¹ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ .... (Allah'ın rızkından yiyin, için...) Bu örnekten anlayacağımız üzere كُلُوا ve اشْرَبُوا emir fiilleri اللَّهُ مِنْ رِزْقِ اللَّهِ harfî cer ve mecrûrunda amel etmek istemektedirler. Her iki âmilin amel etme isteğine mütenâzi' (amiller) açısından tenâzu' denmektedir. İhtilaflı olsa da, fiillerde tenâzu' olabilmesi için fiillerin عَسَى , لَيْسَ gibi camit değil, mutasarrıf fiillerden olması gerekir.⁴²

b- Amelde fiile benzeme şartıyla, iki sıfattan oluşabilir:

• İki ismi failden oluşabilir:

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِنَّالَ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ⁴³

(Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.) Örnekte görüldüğü gibi مُبَشِّرِينَ ve مُنْذِرِينَ ismi failleri harfî cer ve mecrûrunda amel etmeye uygundurlar.

• İki ismi mef'ul'den oluşabilir:

قَضَى كُلُّ ذِي دَيْنٍ فَوْقَ غَرِيمَةٍ وَ عَزَّةَ مَمْطُولٍ مَعْنَى غَرِيمًا⁴⁴

(Tüm borçlular alacaklılara vefa gösterip borçlarını ödediler, Âzzetu ise, ödemeyi ertelediğinden alacaklıları sıkıntı çekti.) Bu şiiri Basralılar tenâzu'a örnek kabul etmemektedirler.⁴⁵

• İki ismi tafdil'den oluşabilir:

زَيْدٌ أَضْبَطُ النَّاسِ وَ أَجْمَعُهُمُ لِلْعِلْمِ⁴⁶

(Zeyd, ilmi en çok toplayan ve koruyandır.) Her iki ismi tafdil'de harfî cer ve mecrûrun da amel etmek istemektedirler.

⁴¹ 2. Bakara, 60.

⁴² el-Ezherî, a.g.e., I, 487.

⁴³ 4. Nisâ, 165.

⁴⁴ İbn Hişam, "Evdahu'l-Mesâlik" s. 241

⁴⁵ Tenâzu'a örnek kabul edilmeyenlerin 7. Meselesi bunu açıklamaktadır. Bkz. s. 15.

⁴⁶ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., s. 166.

• İki sıfatı müşebbehe'den oluşabilir: ⁴⁷ زَيْدٌ جَمِيلٌ وَ نَظِيفٌ ظَاهِرُهُ (Zeyd, görünüşü güzel ve temiz olandır.)

⁴⁸ وَ إِنْ أَدْرِي أَ قَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا ثُوْعُدُونَ (Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum.)

Her iki cümlede ismi mef'ûl gibi amel eden sıfatı müşebbeheler, kendilerinden sonraki isimlerde amel etmek istemektedirler.

• İki mastardan oluşabilir: ⁴⁹ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ (Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır) ya da عَجِبْتُ مِنْ حَبِّكَ وَ تَقْدِيرِكَ زَيْدًا (Zeyde karşı sevgin ve takdirin beni şaşırttı.)

Her iki cümlede de altı çizili olan mastarlar kendilerinden sonra gelen isimde amel etmek istemektedirler.

• Üç mastardan oluşabilir:⁵⁰

⁵¹ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ نَبِيًّا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ (Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.) Bu cümledeki üç mastar da لِّلْمُسْلِمِينَ kelimelerinden oluşan car ve mecrûr da amel etmek istemektedirler.

c) **Âmiller birbirinden farklı olabilir:**⁵²

• Biri fiil diğeri isim fiil olabilir: ⁵³ هَآؤُمْ أَفْرَءُوا كِتَابِيَهٗ (Gelin, kitabımı okuyun!) bu örnekte birinci âmil olan هَآؤُمْ isim fiildir. İkinci âmil olan أَفْرَءُوا ise emir fiilidir. Her iki âmilde كِتَابِيَهٗ kelimesini mef'ûl'ü bih olarak almak istemektedirler.

• Biri fiil diğeri ismi fâil olabilir: ⁵⁴ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَ هُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ

⁴⁷ Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 166; Muhammed Enes Nâci, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁸ 21. Enbiyâ, 109.

⁴⁹ 2. Bakara, 36.

⁵⁰ Ebu Saïd Muhammed Abdulmecîd, *Kadiyetu't-Tenâzu' fi'l-İsti'mâli'l-Luğavî*, Uluslararası İslam Üniversitesi Malezya, trsz., s. 8.

⁵¹ 16. Nahl, 89.

⁵² Muhammed Enes Nâci, *a.g.e.*, s. 34.

⁵³ 69. Hâkka, 19.

⁵⁴ 3. Âl-i İmrân, 39.

(Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, seslendiler ...) Bu örnekte birinci âmil olan قَائِمٌ ismi faildir. İkinci âmil olan يُصَلِّي ise müzari' fiildir. Bu her iki âmil de فِي الْمِحْرَابِ harfî cer ve mecrûrunda amel etmek istemektedirler.

• Biri fiil diğeri mastar olabilir: ⁵⁵ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (Allah, onların ortak koştuıkları şeylerden uzaktır, yücedir.) Bu örnekte birinci âmil olan سُبْحَانَ kelimesi mastar olarak تَعَالَى kelimesi ise mâzi fiili olarak عَمَّا يُشْرِكُونَ da amel etmek durumundadırlar.

• Bir fiil, iki mastardan oluşabilir: فَأَعْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ...⁵⁶

(Bu sebeple, biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük.) Bu cümlede de altı çizili olan âmillerin birincisi mâzi fiil, ikinci ve üçüncü âmil ise mastar olarak car ve mecrûrda amel etmek istemektedirler.

2- Mamûl Açısından Tenâzu' Çeşitleri

Tenâzu', hal ve temyiz dışında, mef'ûlu bih, mef'ûlu mutlak, mef'ûlu fih ve şibih cümle gibi birçok mamûl' de meydana gelebilir.⁵⁷

• Birinci âmil merfu' bir mamûle ihtiyaç duyarsa:

Basralı dâimiler, umde'nin (aslî unsur) hazfını caiz görmediğinden merfu' olan mamûlün açık zamir olarak gelmesi gerektiğini, hafz edilemeyeceğini belirtirler.⁵⁸

جَفَوْنِي وَلَمْ أُجَفْ الْأَخْلَاءَ ، إِنِّي ... لَعَيْرٍ جَمِيلٍ مِنْ خَلِيلِي مُهْمَلٌ

(Dostlara cefâ etmediğim halde bana cefâ ettiler, Şüphesiz ben dostumun kusurunu görmezden gelirim.)⁵⁹ Bu şiirde de ikinci âmil olan وَلَمْ أُجَفْ açık isim olan الْأَخْلَاءِ de mef'ûlu bih olarak amel etmiştir. Birinci âmil olan جَفَوْنِي ise kendisi ile bitişik bulunan müzekker çoğul zamirinde “و” amel etmiştir. Basralılara göre merfu' olan mamûlün zikredilmesi zorunlu olduğundan, birinci âmilin

⁵⁵ 16. Nahl, 1.

⁵⁶ 5. Mâide, 14.

⁵⁷ Abbas Hasan, a.g.e., s. 190.

⁵⁸ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., s. 175.

⁵⁹ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., s. 174.

mamûlü olan çoğul zamiri, lafzen ve rütbeten kendisinden sonra gelen açık isme dönmektedir.⁶⁰

Kisâî⁶¹ (ö. 189/805) ve ibn Madâ el Kurtûbî⁶² (ö. 592/1196) gibi bazı âlimler, “izmar kable ‘z-zikir” den kaçınmak için (zaminin merciinden önce gelmesi) fail olan merfu’ zamir veya ona benzeyen mamûllerin hazfını gerekli görmekteyler. Delil olarak Alkame b. Abde’nin, Hars b. Ceble el-Ğassânî’ yi öven şu şiirini sunmaktadırlar:

تَعَفَّقَ بِالْأَرْطَى لَهَا وَ أَرَادَهَا ... رَجَالَ فَبَدَّتْ نَبْلَهُمْ وَ كَلَيْبُ

(Devesini yabani sığıra benzeterek: Bir iri ağacın ardına saklandı, avcılar peşindeyken, avcuları (oklarını) ve köpeklerini aşmayı başardı.) İkinci âmil olan أَرَادَهَا açık isim olan رَجَالَ kelimesinde amel ederse, birinci âmilin mamûlü merfu’ olsa da hazf edilmek zorundadır. Aksi takdirde “izmar kable ‘z-zikir” olur. رَجَالَ kelimesi أَرَادَهَا fiilinin faili olur. تَعَفَّقَ fiilinin faili ise hazf edilmelidir. Açık olarak gelirse تَعَفَّقُوا şeklinde gelmesi gerekirdi.⁶³ Ferrâ⁶⁴ (ö. h. 207) ise; amillerin ikisi de merfu’ olanı talep ediyorsa قَامَ وَقَعَدَ أَخَوَاكَ (İki kardeşin kalktı ve oturdu.) örneğinde olduğu gibi, her ikisi de açık isimde amel edebilir. Âmiller farklı şeyler talep ederlerse zaminin sona bırakılacağını ifade etmektedir. ضَرَبْتَنِي وَضَرَبْتُ زَيْدًا örneğinde olduğu gibi, bu cümlede âmillerden biri fail, diğeri mef’ul istemektedir.⁶⁵

VI- Amel Etmeyen Âmilin Zamirinin Hükümü

Açık isimde amel etmeyen âmilin zamirini, üç yerde zikretmek gerekir.

1- Âmil’ in talep ettiği şey fail gibi zikredilmesi gerekli ise Basralı âlimlere göre onu hazf etmek caiz değildir. يُحْسِنُ وَيُسِيءُ ابْنَاكَ (İki oğlun iyilikte yapar kötülükte) her iki âmil de ابْنَاكَ kelimesini, kendine fail olarak almak istemektedir. İkinci âmil amel ederse birinci âmilin görünen zamirde amel etmesi vaciptir.

⁶⁰ Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 175.

⁶¹ Geniş bilgi için bkz., İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s.103; İbnü’l Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâtu'l-Udebâ*, s.66; Tanç, *a.g.e.*, s. 13; Akçakoca, *a.g.e.*, s. 30.

⁶² Geniş bilgi için bkz., Kılıç Hulusi, “İbn Madâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, s. 163-164.

⁶³ Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 176.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz., İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s.105; Akçakoca, *a.g.e.*, s. 32-35.

⁶⁵ İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 177.

بِحُسَيْنٍ وَيُسَيِّءُ ابْنَاكَ Birinci fiil açık isimde amel ederse ikinci fiilin zamirde amel etmesi vacip olur. يُحْسِنُ وَيُسَيِّئَانِ ابْنَاكَ bu zamirler zikredilmezse, failin hazfı söz konusu olacağından bu durum caiz görülmemektedir.⁶⁶

Kisâî, fail olan zamirin hazfını caiz görünürken, Ferrâ, ikinci fiil açık isimde amel ettiğinde birinci fiilin zamirinin açık olarak gelmesini uygun bulmamaktadır. Dolayısıyla بِحُسَيْنٍ وَيُسَيِّءُ ابْنَاكَ şekilde bir örneği doğru bulmamaktadır.⁶⁷

2- Aslı muhteda-haber olan (umde) zanne ve kardeşlerinin haberi gibi mansûb bir mamûl de tenâzu' olursa, açık olan isme mukabil amel etmeyen âmilin zamirinin zikredilmesi vaciptir. Amel etmeyen âmil birincisi ise, zamirin sonra getirilmesi vaciptir. ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا إِيَّاهُ (Zeyd' i ayakta sandım, ayaktakini ben zannetti.) Amel etmeyen âmil ikincisi ise zamir, muttasıl veya munfasıl olarak getirilebilir. ظَنَنْتُ وَظَنَنْتُ إِيَّاهُ زَيْدًا قَائِمًا yada ظَنَنْتُ وَظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا gibi.⁶⁸

3- Amel etmeyen âmilin mamûlü, aslen merfû' (umde) olmayan mansûb ya da mecrûr ise, bu durumda mühmel olan birinci âmil ise, zamirinin hazfı vaciptir. أَكْرَمْتُ وَأَكْرَمَنِي خَالِدٌ، وَمَرَرْتُ وَمَرَّ بِي خَالِدٌ (Ben Halide, o da bana ikram etti-ben Halide o da bana uğradı.) Örneklerinde olduğu gibi. أَكْرَمْتُهُ وَأَكْرَمَنِي خَالِدٌ veya مَرَرْتُ بِهِ وَمَرَّ بِي خَالِدٌ bu örneklerde altı çizili zamirlerin, cümlede tenâzu'a konu olan isim asli öge değil, fudla olduğu için, zikredilmesi caiz değildir. Ancak şiir zaruretinde bu kuralın dışına çıkıldığı görülmektedir.⁶⁹

إِذَا كُنْتَ تَرْضِيهِ وَيَرْضِيكَ صَاحِبٌ ... جَهَارًا فَكُنْ فِي الْغَيْبِ أَحْفَظَ لِلْعَهْدِ

(Aşikâr olarak arkadaşın seni, sen de onu razı ettiysen, gıyabında ona daha çok vefâ göstermelisin.)

Amel etmeyen, ikinci âmil ise, mansûb veya mecrûr olan zamirin zikri vaciptir.

Sözgelimi وَأَكْرَمَنِي وَأَكْرَمْتُهُ خَالِدٌ، وَمَرَّ بِي وَمَرَرْتُ بِهِ خَالِدٌ ifadelerinde ikinci âmile bitişen zamirin hazfı caiz değildir. O halde وَأَكْرَمَنِي وَأَكْرَمْتُهُ خَالِدٌ ya da مَرَّ بِي وَمَرَرْتُ بِهِ denilemez.

بِعُكَاظِ يُعْشِي النَّاظِرِ ... نَ إِذَا هُمْ لَمَحُوا شُعَاعَهُ

⁶⁶ İbn Akîl, a.g.e., II, 162.

⁶⁷ İbn Akîl, a.g.e., II, 162.

⁶⁸ İbn Hişam, a.g.e., II, 178; el-Ezherî, a.g.e., I, 486.

⁶⁹ İbn Hişam, a.g.e., II, 179; el-Ezherî, a.g.e., I, 487.

(Ukaz'da, ona baktıklarında, bakanların gözlerini kamaştırır.) Bu şiirde zaruretten dolayı gelmiş ancak bu şazdır (kural dışıdır).⁷⁰

4- Mühmel olan (amel etme önceliği olmayan) âmil için zamirin zikrinin vacip olduğu yerler:

Devamında kendisini açıklayan kısımla uyum içinde olmayan, açık isimde amel etmeyen âmilin mefulünü zikretmek vaciptir. Çünkü kendinden sonra gelen açıklayıcı kısım yüklem niteliğindedir. Özne-yüklem arasındaki müfred-tesniye uyumsuzluğunu engellemek için mefulün zikri vaciptir. أَظُنُّ وَ يَظُنُّنَايَ زَيْدًا وَ عَمْرًا أَخَوَيْنِ (Zeyd ve Amr' ı kardeş sanıyorum, onlarda beni öyle sanıyor) görüldüğü üzere زيد kelimesi أَظُنُّ fiilinin birinci mefulüdür. عمر ise atıftır. أَخَوَيْنِ kelimesi ise يَظُنُّنَايَ fiilinin ikinci mefulüdür. يَظُنُّنَايَ fiilinin sonundaki ياء ise يَظُنُّنَايَ fiilinin birinci mefulüdür. İkinci bir mefulü ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı zamir ile karşılırsak أَظُنُّ وَ يَظُنُّنَايَ إِيَّاهُ زَيْدًا أَخَوَيْنِ şeklinde olur. Dolayısıyla إِيَّاهُ zamiri, birinci meful olan ياء ile müfret olma hususunda uyum içinde olur. Ancak ona dönen أَخَوَيْنِ kelimesi ile müfret-tesnî uyumsuzluğu olacağından bu ifade uygun görülmemektedir. Şayet إِيَّاهُمَا zamirini kullanırsak, أَظُنُّ وَ يَظُنُّنَايَ إِيَّاهُمَا أَخَوَيْنِ وَ عَمْرًا أَخَوَيْنِ bu cümlede müfessir ve müfesser uyumu (إِيَّاهُمَا ve أَخَوَيْنِ uyumu) vardır. Ancak ikinci fiilin mefulleri olan الياء ve إِيَّاهُمَا arasında, aslen mübteda-haber oldukları için, müfred-tesniye uyumsuzluğu olmaktadır. Böyle bir zorluktan dolayı أَظُنُّ وَ يَظُنُّنَايَ أَخَا زَيْدًا وَ عَمْرًا أَخَوَيْنِ demek gerekmektedir. Bu durumda أَخَوَيْنِ وَ عَمْرًا أَخَوَيْنِ kelimeleri أَظُنُّ fiilinin iki mefulü olurlar. الياء kelimesi يَظُنُّنَايَ nin birinci mefulü أَخَا ise ikinci mefulü olur. Basralılar, bu örnekleri âmillerin her biri açık isimde amel ettiğinden dolayı tenâzu' konusunun dışında kabul ederler. Kûfeliler ise أَظُنُّ وَ يَظُنُّنَايَ إِيَّاهُ زَيْدًا وَ عَمْرًا أَخَوَيْنِ ya da أَظُنُّ وَ يَظُنُّنَايَ زَيْدًا وَ عَمْرًا أَخَوَيْنِ şeklinde, mübtedaya uyum sağlamakla beraber zamiri açık ya da gizli getirmeyi uygun görmekte-dirler.⁷¹

⁷⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 167; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 175; Yılmaz, İbrahim, *Arap Edebiyatında Aruz*, Araştırma yay., Ankara 2009, s. 18-23.

⁷¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 168.

VII- Sayı Bakımından Amil-Mamûl İlişkisi

Tenâzu' konusu iki âmilin açık olan bir tek isimde amel etme tartışması ile sınırlı değildir. Bu konunun şu yönleri de vardır.⁷²

1- Bazen iki âmil, birden fazla mamûlde amel edebilir. ضَرَبْتُ وَ أَهَنْتُ زَيْدًا (Perşembe günü Zeyd'e vurdum ve onu küçümsedim) örneğinde görüldüğü gibi ضَرَبْتُ ve أَهَنْتُ fiilleri زَيْدًا kelimesinde mef'ûlu bih ve يَوْمَ الْخَمِيسِ kelimesinde de mef'ûlu fih olarak amel etmek istemektedirler.

2- Bazen ikiden fazla âmil, bir mamûlde amel edebilir. يَجْلِسُ وَيَسْمَعُ وَيَكْتُبُ (Öğrenci oturur, dinler ve yazar) bu durumda yine Basralılar kurb (yakınlık) teorisiyle, son âmili açık isimde amel ettirirler. Diğer âmilleri ise zamirde amel ettirirler. Kûfeliler ise öncelik hakkı teorisiyle birinci fiili açık isimde amel ettirir, diğer âmilleri de zamirlerde amel ettirirler.⁷³

3- Bazen ikiden fazla âmil, birden fazla mamûlde amel edebilir.⁷⁴

نُسَبِّحُونَ وَتُحَمِّدُونَ وَتُكَبِّرُونَ خَلْفَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ⁷⁵

(Her namazın sonunda otuz üç defa “Sübhanellah”, “Elhamdülillah” ve “Ellah-u Ekber” derler.) Bu örnekte görüldüğü üzere üç ayrı fiil, iki ayrı mamûlde amel etmek durumundadır. Son gelen تُكَبِّرُونَ fiili خَلْفَ kelimesinde zarf ameli yapmış, ثَلَاثًا kelimesinde de mef'ûlu mutlak ameli yapmıştır. Bu ifadenin takdiri ise: نُسَبِّحُونَ اللَّهَ فِيهِ إِيَّاهُ ve وَتُحَمِّدُونَ اللَّهَ فِيهِ إِيَّاهُ şeklindedir.

VIII- Tenâzu'un Uygun Görülmediği Yerler

1- İki harf arasında tenâzu' olmaz.⁷⁶ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا⁷⁷ (Eğer, yapamazsanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız) bu örnekte إِنْ ve لَمْ harflerinin تَفْعَلُوا da amel ettiği iddiası var. Ancak bu iddia kabul edilemez. Çünkü harfler eyleme delalet etmediğinden ve ayrıca إِنْ olumlu لَمْ ise olumsuz anlama delalet

⁷² Abbas Hasan, a.g.e., II, 189.

⁷³ el-Ezherî, a.g.e., I, 477.

⁷⁴ Abbas Hasan, a.g.e., II, 189.

⁷⁵ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, tahk.: Mustafa Dîybu'l-Buğâ, Kitâbu'l-Ezan, Babu'z-Zikr Be'de's-Salât, Dâru'l 'Ulûmu'l-İnsân, Dimeşk 1993, I, 282.

⁷⁶ el-Ezherî, a.g.e., I, 477.

⁷⁷ 2. Bakara, 24.

ettiği için, bu cümlede tenâzu'un şartı olan anlam birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle bu misal tenâzu' a örnek kabul edilmemektedir.⁷⁸

2- Harf ve isim arasında tenâzu' olamayacağı gibi harf ve fiil arasında da tenâzu' olmaz.⁷⁹

Ancak لَعَلَّ وَعَسَى زَيْدٌ أَنْ يُخْرَجَ (*Keşke, Zeyd'in çıkması umulur.*) örneğinde, لَعَلَّ harf عَسَى ise fiildir, ikinci âmîle amel ettirenler ile لَعَلَّ وَعَسَى زَيْدًا خَارِجٌ (*Umulur ki, keşke Zeyd çıksaydı*) örneğinde birinci âmîle amel ettiren görüş sahipleri aynı şahıslardır. Ancak bu görüş, cumhur tarafından kabul edilmemektedir. Çünkü عَسَى nın nasb ettiği mamûl, cümlenin asli ögesi olduğundan hazf edilemez.⁸⁰

3- Âmillerin mutasarrıf olması gerekir. İki camid fiil ya da isimlerin arasında tenâzu' olmaz. Çünkü amelde zayıf oldukları için, camit olan fiil ya da isimlerin mamûlleri ile aralarına fasıla girmemelidir. سَرَنِي إِكْرَامَكَ وَزِيَارَتَكَ عَمْرًا (*Âmr'ı ziyaret etmen ve ona ikram etmen beni sevindirdi.*) İbn Habbaz bu cümlede عَمْرًا kelimesinin, mastar ve mamûlü arasına fasıla giremeyeceğinden زِيَارَتَكَ âmili tarafından nasb edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmektedir.⁸¹

4- Biri camid diğeri mutasarrıf olan isim veya fiil arasında da tenâzu' olmaz.⁸² Ancak Müberrid “*Medhal*” isimli kitabında ta'accub fiillerinin camid olmasına rağmen, her iki kalıbı olan mazi ve emir yapısına cevaz vermiştir. مَا أَحْسَنَ وَأَجْمَلَ زَيْدًا (*Zeyd ne kadar hoş ve güzeldir!*) ifadesinde ikinci fiili açık isimde, birinci fiili de zamirinde amel ettirmiş ve zamirin fudla (mef'ul) olduğu için hazfını caiz görmüştür. أَحْسِنُ بِهِ وَأَجْمَلُ بَعْمَرًا (*Âmr ne hoş ve ne güzeldir!*) bu örnekte de ikinci fiili mecrûr olan açık isimde, birinci fiili de mecrûr olan zamirde amel ettirmiştir. Diğer Basralılar gibi Müberrid' de fail olduğu için, zamirin hazfını (gizlenmesini) caiz görmemektedir.⁸³ Ferrâ'ya göre zamir, mahallen mansûb mef'ul olarak hazfedilir. Cumhur'a göre birinci âmîle amel ettirildiğinde âmil ve mamûl arasına fasıl gireceğinden zamirin hazfı caiz değildir. Birinci âmilin amel

⁷⁸ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478.

⁷⁹ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478.

⁸⁰ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478.

⁸¹ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s.169.

⁸² İbn Akil, *a.g.e.*, II, 169.

⁸³ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478.

etmesi caiz olmadığında tenâzu'da söz konusu değildir. Çünkü tenâzu'un şartı her iki âmilin de amel edebilmesidir.⁸⁴

5- Mamûl âmillerden önce gelirse tenâzu' olmaz. **أَيُّهُمْ ضَرَبْتَ وَأَكْرَمْتَ** (*Hangisine vurdun ve ikram ettin?*) Bu örnekte de birinci âmil olan **ضَرَبْتَ** fiili, mamûlü olan **أَيُّهُمْ** u, mef'ulu bih olarak aldıktan sonra ikinci âmil olan **أَكْرَمْتَ** gelmiştir. Ve ikinci âmilin mef'ulü de mahzûf' olan zamirdir.

... بِالْمُؤْمِنِينَ رُؤُوفٌ رَحِيمٌ⁸⁵ (... mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir) ayetini örnek getirerek,⁸⁶ mukaddem mamûlde tenâzu'u kabul eden bazı Endülüslü dilciler olsa da, delillerinin zayıf olduğu görülmektedir. Çünkü birinci âmilin mamûlü, hemen ardından gelen ikinci âmilin mamûlünün hazfına delalet etmektedir.⁸⁷

6- Âmillerin tekrarında tenâzu' olmaz. **فَهَيْهَاتَ هَيْهَاتَ الْعَقِيقُ وَمَنْ بِهِ ... وَهَيْهَاتَ** (*Âkik (bir yer ismi) ve içindekiler uzak oldu uzak oldu, Âkik'teki dostlara kavuşmamız uzak oldu.*)

Cerîr'in tavîl vezninde söylediği bu şiirde de tenâzu' olmaz. Çünkü birinci âmil olan **هَيْهَاتَ** mamûl olan **العقيق** kelimesini fail olarak almıştır. İkinci **هَيْهَاتَ** ise sadece tekit için gelmiştir.⁸⁸ Bu görüşü takviye eden bir beyitte: **فَأَيْنَ إِلَى أَيْنَ النَّجَاةُ بِبَغْلَتِي... أَتَاكَ أَتَاكَ اللَّاحِقُونَ أَحْبَسَ أَحْبَسَ**

(*Katırımla kaçıp kurtuluş nereye, kaçış nereye, peşindekiler sana kavuştu sana kavuştu, dur, dur.*)

Burada da birinci âmil olan **أَتَاكَ** fiili açık isim olan **اللَّاحِقُونَ** kelimesinde amel etmiştir. İkinci **أَتَاكَ** ise anlamı pekiştirmek için gelmiştir.

7- Tenâzu'da mamûl, merfu' sebebi (fail veya nâibi fail) olmamalıdır.

فَضَى كُلُّ ذِي دَيْنٍ فَوْقَى غَرِيمَهُ ... وَعَزَّةٌ مَمْطُولٌ مُعْنَى غَرِيمَهَا

⁸⁴ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478.

⁸⁵ 9. Tövbe, 128.

⁸⁶ er-Radî, Muhammed b. Hasan el-İsterâbâzî es-Simnâî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti Ibn Hâcib*, tahk.: Hasan b. Muhammed b. İbrahim Hifzî, Hicr, Suudi Arabistan 1993, I, 225.

⁸⁷ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 478; Suyûtî, *a.g.e.*, III, 93.

⁸⁸ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 480; Suyûtî, *a.g.e.*, III, 93.

(Tüm borçlular alacaklılara vefa gösterip borçlarını ödediler, Âzzetu ise, ödemeyi ertelediği için alacaklıları, sıkıntı çekti.) Dış görünüm itibarı ile iki âmil olan **مَمْطُولٌ** ve **مَعْنَى** ismi mef'ul'leri **غَرِيمَهَا** isminde naibi fail olarak amel etme durumundadırlar. Ancak **غَرِيمَهَا** kelimesi, bu ameli kabul etmemektedir. Çünkü cümle tahlilinden anlaşılacağı üzere **عِزَّة** kelimesi mübteda **مَمْطُولٌ مَعْنَى غَرِيمَهَا** kelimeleri, kendi içinde mübteda ve haberden oluşan bir cümleciktir. Bu durumda **غَرِيمَهَا** kelimesi mübteda **مَمْطُولٌ** birinci haber **مَعْنَى** ikinci haber, mübteda-haber cümlesi **غَرِيمَهَا** kelimesinin sonundaki zamir bağlacıyla, ilk mübteda olan **عِزَّةٌ** kelimesine haber olur. Dolayısıyla ikinci cümlenin mübtedası olan **غَرِيمَهَا** kelimesi, zaten **مَمْطُولٌ** ve **مَعْنَى** kelimelerinde raf' ameli yapan birinci mübtedanın haberi durumundadır (merfu' sebebidir). Bu sebepten **مَمْطُولٌ** ve **مَعْنَى** ismi mef'ûllerinin **غَرِيمَهَا** kelimesinde tenâzu' etmeleri (naibi fail istemeleri) uygun olmamaktadır.⁸⁹

IX- Tenâzu'da Amel Etme Önceliği

Basra ve Kûfe ekolü temsilcileri her iki âmilin de açık olan isimde amel edebileceğinde ittifak etmişlerdir.⁹⁰ Ancak hangi âmilin amel etme önceliğine sahip olduğu konusunda farklı düşünmektedirler.⁹¹ Her ekolün kendilerine göre akli ve nakli delilleri vardır.

1- Basralılar nakil ve kıyasa dayanarak ikinci âmilin amel etmesini daha uygun bulmaktadırlar.⁹²

a) **Nakli delil:** ⁹³ **أَتُونِي أَفْرَعُ عَلَيْهِ قَطْرًا** Basralılara göre bu ayeti kerimenin ikinci âmili olan **أَفْرَعُ** fiili, açık isim olan **قَطْرًا** kelimesinde amel etmiştir. Şayet birinci fiil amel etseydi **أَفْرَعُهُ عَلَيْهِ** şeklinde gelmesi gerekirdi.

Yine ⁹⁴ **هَآؤُمْ أَفْرَعُوا كِتَابِيَةَ** ayetinde de ikinci fiil amel etmiştir. Şayet birinci fiil amel etseydi **أَفْرَعُوهُ** şeklinde gelmesi gerekirdi.

Hadis-i Şerifte gelen **"وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ"** ⁹⁵ (Sana karşı gelenlerle ilişkimizi keser ve onları terk ederiz.) cümlesinde de ikinci fiil amel etmiştir. Birinci fiil amel etseydi ikinci fiil için zamir gerekirdi.⁹⁶

⁸⁹ Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 173.

⁹⁰ İbn Akil, *a.g.e.*, II, 167; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 175.

⁹¹ İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 175; el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 499; Suyûtî, *a.g.e.*, III, 93.

⁹² İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 175,

⁹³ 18. Nahl, 96.

⁹⁴ 69. Hakka, 19.

Yine⁹⁷ *(Ancak Nasf' a gelince, ona sövseydim abd-i Şems oğullarından Hâşim ve Menaf oğulları da bana söverdi.)* bu beyitte de ikinci âmil olan *سَبَّبْتُ* fiili *بُنُو* kelimesinde amel etmiştir. Eğer birinci fiil amel etseydi *عَبْدِ شَمْسِ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ وَسَبُّونِي* şeklinde *بَنِي* kelimesinin nasb haliyle *وَسَبُّونِي* fiilinde de zamirin izharıyla gelirdi.⁹⁸ *قَضَى كُلُّ* *ذِي دَيْنٍ فَوْقَى غَرِيمِهِ ... وَعَزَّةٌ مَمْطُولٌ مُعْنَى غَرِيمِهَا* bu şiirde de iki yerde ikinci âmilin amel ettiğini görmekteyiz. Birincisi *وَقَى* fiili *غَرِيمَهُ* da amel etmiş ve *قَضَى* fiili de zamirde amel etmiştir. Birinci fiil açık isimde amel etseydi *وَقَاهُ* şeklinde gelirdi. Şiirin ikinci tarafında da birinci fiil açık isimde amel etseydi, *وَعَزَّةٌ مَمْطُولٌ* *وَعَزَّةٌ* şeklinde *مُعْنَى* den sonra zamir gelirdi. Cümlenin takdiri ise *وَعَزَّةٌ هُوَ غَرِيمِهَا* şeklinde gelirdi.⁹⁹

b) Kıyasî (aklî) delil: İkinci âmil, açık isme birinci âmilden daha yakın olduğundan ve amel etmesi durumunda, mana da bir hata oluşmayacağından ikinci âmilin amel etmesi daha uygundur.¹⁰⁰ Bu sebepten dolayı şair *خَشِنْتُ بِصَدْرِهِ* *(O'nun ve Zeyd'in göğsüne sert davrandım)* cümlesinde mamûla yakın olan *مَامُولٌ* kelimesi harfî cerri amel ettirmiştir. *خَشِنْتُ* fiilini amel ettirseydi *صَدْرٌ* değil *صَدْرٌ* şeklinde mansûb olarak gelirdi.¹⁰¹ Mamûl' e yakın olan âmile amel ettirmenin tesirini *جُرُ ضَبِّ خَرِبٍ* örneğinde de görmekteyiz. Hakikatte *جُرُ* kelimesine sıfat olan *خَرِبٍ* kelimesinde görüldüğü gibi kendisine yakın olan *ضَبِّ* kelimesine uyararak mecrûr gelmiştir.¹⁰²

Basralıların başka bir aklî delili de; birinci âmilin amel etmesi durumunda, ikinci âmilin yabancı bir unsur gibi, birinci âmil ile mâmulü arasına girmesi söz konusu olur.¹⁰³ Bu durum, tenâzu'da zaruretten dolayı hoş görülmüştür. Ancak

⁹⁵ Mustafa Abdulkadir 'Atâ, Taberânî Ebu 'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Muţr el-Lahmî eş-Şamî, *ed-Du'a li't-Taberânî, Bâbu'l-Kavl fi Kunûti'l-Vitir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1993, sayı 750, I, 238.

⁹⁶ Ebu Saîd Muhammed Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 39.

⁹⁷ el-Ferzâk, Hammam b. Galîp b. Sa'sa'a Ebû Firas, *Divân-ı Ferzâk*, tahk.: Ali Fa'ûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 606.

⁹⁸ Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *el-Cümel fi'n-Nahv*, tahk.: Ali Tefvik el-Hamed, Muessetu'r-Risâle, Ürdün 1984, s. 615; Ebu Saîd Muhammed Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 39.

⁹⁹ Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 616; Ebu Saîd Muhammed Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁰ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâil'l-Hilaf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn.*, s. 82.

¹⁰¹ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰² İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁰³ Ebu Saîd Muhammed Abdulmecîd, *a.g.e.*, s. 39.

belagat açısından, bir fayda gözetilmezse, asıl olan âmil ve mamûl' ün peş peşe gelmesidir.

Bir başka delil ise: Birinci fiil açık isimde amel ettiğinde, bu cümle tamamlanmadan kendisine atıf yapılması gerekir. İki cümlenin irtibatı ile yarım cümleye atıf yapmak, asla uygun bir durum değildir.¹⁰⁴

İbn Madâ, tenâzu' konusunda Basralılarla aynı görüşü paylaşmaktadır.¹⁰⁵ Basra ve Kûfeli dilcilerin konu hakkındaki görüşlerini zikrederek, Basralıların görüşünün daha doğru olduğunu ifade eder. İkinci âmil için zikredilen mamulün, birinci âmil için hafzedileceğini, şayet merfu' ise, birinci âmil için zamir olarak geleceğini, birinci âmile amel ettirildiğinde ise birinci âmilin ikinci âmildeki tekrar edilen tüm bağlantılarının hafz edileceğini ve birinci âmilin mamûllerinin ikinci âmilden sonra geleceğini ifade eder.¹⁰⁶

İbn Malik el-Endelûsî, tenâzu' konusunda Sibeveyh' in görüşünü savunur. O da ikinci âmilin açık olan isimde amel etmesini uygun gören âlimlerdendir. Nitekim ifadelerinde şunları görmekteyiz: “İkinci âmile amel ettirilmezse وَضَرَبُونِي قَوْمَكَ وَضَرَبْتُ وَضَرَبْتُ وَضَرَبْتُ şeklinde gelmeliydi. Hâlbuki وَضَرَبْتُ قَوْمَكَ olarak zikredilmiştir.”¹⁰⁷ Yani ikinci fiil fâilsiz kalmıştır. Dolayısıyla birinci fiilin amel etme imkânı kalmamıştır.

Bir başka dilci olan er-Radî¹⁰⁸ (ö. 688/1289'dan sonra) ise Arapça da ikinci âmilin amel ettiği örneklerin çok olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda Kur'an'ı-Kerim'deki ayetlerde de ikinci âmilin amel ettiğini, birinci âmilin' de ihmal edildiğini belirtmektedir. Bu ifadeleriyle Basralıların görüşünü tercih ettiği açıkça görülmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ İbn Akil, Abdullah b. Abdurrahman el-'Ukaylî, *Şerhu Elfıyeti İbn Malik*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Dâru't-Turâsî'l-'Arabî, Kâhire 1980, II, 160.

¹⁰⁵ İbn Medâ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman ed-Dahmî el-Kurtubî, *er-Reddu ala'n-Nuhât*, Dâru'l-İ'tisam, Beyrut 1979, s. 101.

¹⁰⁶ İbn Medâ, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁰⁷ İbn Mâlik, Cemaeddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah et-Tâî el-Ceyyânî el-Endülüsî, *Şerhu't-Teshîl*, tahk.: Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûm, Hicr, Beyrut 1990, s. 167-68.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz., Gümüş, Sadettin, “Radî el-Esterâbâdî”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 387-388.

¹⁰⁹ er-Radî, *a.g.e.*, I, 227.

2- Kûfeliler nakil ve kıyasa dayanarak birinci fiilin amel etmesini daha uygun bulmaktadırlar.¹¹⁰

a) **Naklî delil:** Arap şairlerinden İmruülkays'ın şu beytini nakli delil olarak sunmaktadırlar.

فَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي، وَلَمْ أَطْلُبْ، قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ¹¹¹

(*En küçük bir maişet için gayret etseydim, -talep etmedim- az mal bana yeterdi.*)

Görüldüğü üzere birinci âmîl olan كَفَانِي açık isim olan قَلِيلٌ da amel etmiştir. İkinci fiil olan لَمْ أَطْلُبْ amel etmiş olsaydı قَلِيلٌ kelimesi merfu' değil mansûb olurdu.¹¹² Aynı zamanda manaya riayetden dolayı da birinci fiil açık olan isimde amel etmiştir. Şayet ikinci fiil amel ederse manada tenâkuz oluşur. Bu durumda şöyle bir yapı meydana gelirdi: كَفَانِي قَلِيلٌ وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلًا مِنَ الْمَالِ (*Az mal bana yeter, az malı talep etmedim*) bu durumda çelişik bir anlam oluşurdu.¹¹³

b) **Kıyas delili:** Birinci âmîl ikinci âmilden önce geldiğinden öncelik hakkı vardır. Önce geldiğinden yüklemi taşıma hususunda daha güçlüdür. Buna binaen طَنَّتُ örneğindeki طَنَّتُ başta geldiğinde amelden düşürmek caiz değildir. Ancak وَرَيْدٌ قَائِمٌ طَنَّتُ قَائِمٌ, وَرَيْدٌ قَائِمٌ طَنَّتُ örneklerinde olduğu gibi ortada ve ya sonda gelirse amelden düşürmek caizdir.

كَانَ قَائِمٌ طَنَّتُ örneğinde de كان fiilini ilğa (amelden düşürmek) etmek uygun değildir. Ancak وَرَيْدٌ قَائِمٌ طَنَّتُ gibi ortada gelirse caizdir.¹¹⁴

Bu durumdan anlaşılıyor ki: Âmîlin amel etme hususunda, başlangıcın etkisi vardır.¹¹⁵ İkinci âmîl amel ederse, birinci âmîlin mamûlü zamir olarak gelir. Bu durumda “İzmar kable‘z-zikir” denilen açık isimden önce ona dönen zamirin gelmesi dediğimiz, Kûfelilerin kabul etmediği bir durum gerçekleşmiş olur.¹¹⁶

Bu sözlere binaen Basralılar der ki: Zamirden sonra gelen kısım, zamiri açıkladığı için burada “İzmar kable‘z-zikir”, caiz olur. Aynı zamanda Basralılar,

¹¹⁰ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 79; el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 499.

¹¹¹ İmruülkays, *İmruülkays Divân'ı*, tahk.: Mustafa Abdu's-Şafîf, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 5. Baskı, Beyrut 2004, s. 29.

¹¹² İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 79.

¹¹³ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 83.

¹¹⁴ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹⁵ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹⁶ İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 80.

Ancak bunu anlamak mümkün değildir. Çünkü قَامَ وَذَهَبَ مُحَمَّدٌ cümlesinde ikinci fiilin faili birinci fiilin failine dönen zamirdir, dolayısıyla her iki failde aslen aynıdır. Sonuç olarak tüm bu çıkarımlardan şunu anlayabiliriz ki, tenâzu' konusunda bizce fasih ve etkin kişilerin kabul edemeyeceği kadar hayalî tespit ve problemler vardır.¹²¹

Şevki Dayf ise konuya; “*Bu konunun büyük bir bölümü, nahiv âlimlerinin varsayımından ibarettir. Nahiv derslerinde bu konunun üzerinde çokça durulmamalıdır*”¹²² ifadeleriyle yaklaşmaktadır.

Sonuç

Genel olarak, tenâzu' hakkında iki yaklaşım olduğunu gördük. Birincisi Kûfeli dilcilerin görüşü olan evveliyet ((öncelik) önce gelen âmilin, hüküm ve amelde öncelik hakkının bulunması) tir. İkinci yaklaşım ise Basra dilcilerinin görüşü olan civar/kurb' dur. (yakınlık), mamûle yakın olan âmilin, amel etmesi yaklaşımıdır. Her iki yaklaşımın sonucu da, anlamı pek fazla etkilemediğinden kanaatimize göre Basralı dilcilerin görüşü daha uygundur. Çünkü birinci fiile amel ettirildiğinde fiil ve mamûl arasına ikinci fiil, fâsıla olarak gireceğinden, birinci fiilin lafzî etkisini azaltmıştır. Bu nedenle ikinci fiile amel ettirmek daha uygundur.

Fiil dışındaki âmillerin tenâzu' mevzusunda amel edebilmesi için fiil'e benzeme şartı olduğunu ve hâkim olan görüş, mâzi manası taşıyan ismi fâil ve ismi mef'ul gibi sıfatlarda, tenâzu' olamayacağı hususunu da tespit ettik.

Bazı dilciler uygun görse de, yaygın olarak kabul edilen görüşün, iki harf arasında tenâzu' olamayacağı, harf ve fiil veya harf ve isim arasında da tenâzu'un uygun görülmemeyeceği,¹²³ mukaddem mamûl'de de tenâzu'un uygun olamayacağı yaygın bir görüş olarak karşımıza çıkmıştır.

Mâmulün iki âmilin arasında gelmesi, tenâzu' konusu olarak kabul edilmediği gibi, âmillerin tekrar edildiği yapılarda, tenâzu'a örnek olan cümleler değildir.

Yaptığımız bu araştırma neticesinde tenâzu' konusunun geçmişten günümüze kadar yazılmış olan hemen hemen bütün nahiv kaynaklarında mevcut olduğunu,

¹²¹ Abbas Hasan, *a.g.e.*, II, 202.

¹²² Şevki Dayf, *Teysirü'n-Nahvi't-Ta'limî Kadîmen ve Hadîsen ma'a Nehci Tecdîdih*, Dâru'l-Me'arif, 2. Baskı, 1986, s. 113.

¹²³ Corc Mitri Abdulmesih, Hâni Corc Tâbirî, *a.g.e.*, s. 159; el-Ezherî, I, 317; Detaylı bilgi için: Suyutî, *Hem'ul-Hevami' Şerhu Cem'il-Cevâmi'*, III, 93.

bazı eserlerde geniş, bazılarında ise özet olarak işlendiğini görüyoruz. Azımsanmayacak kadar önemli olduğunu düşündüğümüz bu konunun tartışılan yönlerini açıklamaya çalıştık. Bu makalenin, gramer çalışmalarında özellikle tenâzu' ile ilişkili olan "iştiğâl" gibi konularda yapılacak olan çalışmalara öncülük edeceğini düşünüyoruz.

Son olarak çağdaş dilcilerin konuya yaklaşımlarını ele aldığımızda. Abbas Hasan ve Şevki Dayf' gibi dilcilerin, konunun abartılmaması gerektiği görüşlerini de dikkate almak gerektiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'-Me'arif, I-IV, 3. Baskı, Mısır 1974.
- Abdurrahman Câmî, *Molla Câmî Şerhu'l-Kafiye*, Salah Bilici Yayınevi, İstanbul, tsz.
- Akçakoca, Yusuf, *Basra ve Kûfe Ekollerinin Terminolojik Tartışmaları, -Mansûb Cümle Elemanları Örneğinde-* Yüksek Lisans Tezi, danışman: İbrahim Yılmaz, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Buhârî, ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, tahk.: Mustafa Dîybu'l-Buğâ, Kitâbu'l-Ezan, Babu'z-Zikr Bed'e's-Salât, Dâru'l 'Ulûmu'l-İnsân, Dimeşk 1993.
- el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, tahk., Muhammed Muhammed Tamir, Dâru'l-Hadis, Kâhire 2009.
- Corc Mitri Abdulmesih, Hâni Corc Tâbirî, *el-Halîl Mu'cem Mustalahatı'n-Nahvu'l-Arabî*, Mektebetu Lübnan 1990.
- Çuhadar, Mustafa, "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ", *DİA*, İstanbul 1999.
- Danâvî Sâdî, Mâlik Cûzif, *Mu'cemi'l-Müterâdifâti ve'l-Ezdâd*, el Muessesetu'l-Hedîseti li'l-Kitâb, Trablus, Lübnan 2013.
- Ebu Saîd Muhammed Abdulmecîd, *Kadiyetu't-Tenâzu' fi'l-İsti'mâli'l-Luğavî*, Uluslararası İslam Üniversitesi, Malezya trsz.
- el-Ezherî, Halid b. Abdullah, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh*, tahk., Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Fîruz Âbâdî, Mecmu'd-Dîn Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (6. Baskı), tahk.: Mektebu Tahkîki't-Turâs fi Muessesetu'r-Risâle, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1998

Galâyînî, Mustafa, *Câmiu'd-Durûsu'l-Arabiyye*, Dâru's-Şarki'l-Arabi, Halep 2006.

İbn Akil, Abdullah b. Abdurrahman el-'ukaylî Behâu'd-Dîn, *el-Müsâ'id 'ala Teshîlu'l-Fevâid*, tahk., Muhammed Kâmil Berakât, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1980.

_____, *Şerhu elfiyeti ibn Malik*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Dâru't-Turâsî'l-'Arabî, Kâhire 1980.

İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibba fî Tabakatu'l-Udebâ*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2003.

_____, *el-İnsâf fî Mesâil 'l-Hilâf beyne 'l-Basriyyîn ve 'l-Kûfiyyîn*, tahk.: Cevdet Mebrûk Muhammed, Mektebetu 'l-Hancı, Kahire 2002.

İbn Hişâm el-Ensari, *Şerh-i Katri'n-Nedâ ve Beli's-Sadâ*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2011.

_____, *Şerhu Şuzuri' z-Zeheb*, el-Mektebetu'l-'Asriyye. Beyrut 2004.

_____, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti ibn Mâlik*, Mektebetu'l-'Asriyye, I-IV, Beyrut 2014.

İbn Mâlik, Cemaleddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah et-Tâi el-Ceyyânî el-Endelûsî, *Şerhu't-Teshîl*, tahk.: Abdurrahman es-Seyyîd-Muhammed Bedevî el-Mahtûm, Hicr, Suudi Arabistan 1990.

İbn Medâ, ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman ed-Dahmî el-Kurtubî, *er-Reddu ala'n-Nuhât*, Dâru'l-İ'tisam, Beyrut 1979.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, haz.: Yusuf Ali Tavîl, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

İbn 'Ufûr el-İşbîli, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, Sâhi Ebu Cenah, Kâhire 1971.

İbn Ya'îş, Muvaffaku'd-Dîn, *Şerhu'l-Mufassal*, Mektebetu'l-Mütenebbi, Kâhire, tsz.

İmruülkays Divânı, tahk.: Mustafa Abdu's-Şafîi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 5. Baskı, Beyrut 2004.

Kılıç Hulusi, "İbn Madâ", *DİA*, İstanbul 1999.

_____, "İbnü'l-Enbârî", *DİA*, İstanbul 1995,

Kur'ânî-Kerim, Hayrat Neşriyat, Isparta 2012.

Muhammed Enes Nâcî, *el-İştîğal ve et-Tenâzu' fî Davi'l Kur'âni'l-Kerîmi ve Kırâatihî*, Yüksek Lisans Tezi, Dünya Şehir Üniversitesi, Malezya 2013.

Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *'Uddetu's-Sâlik ilâ Tahkîki evdehi'l-Mesâlik*, Mektebetu'l-Asriyye, I-IV, Beyrut 2014.

Mustafa Abdulkadir 'Atâ, Taberânî ebu 'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Mutîr el-Lahmî eş-Şamî "*ed-Du'a li't-Taberânî*" Bâbu'l-Kavl fî Kunûti'l-Vitir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

el-Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid, el-Ezdî, es-Sümâlî, "el-Mukdadâb" tahk., Hasan Hamed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, I-V, Beyrut 1999.

Özbalıkçı, M. Raşit, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, İstanbul 1999.

Özdemir, Abdurrahman, "Arapçada İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Öğeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu'" Dini Araştırmalar, c. 8, sy. 22, s.297-312.

er-Radî, Muhammed b. Hasan el-İsterâbâzî es-Simnâî, *Şerhu'r-Radî, li Kâfiyeti ibn Hâcib*, tahk.: Hasan b. Muhammed b. İbrahim Hifzî, Hicr, Suudi Arabistan 1993.

Semîr, Muhammed Necib en-Nebdî, *Mu'cemu'l-Mustalahatu'n-Nahviyyeti ve 's-Sarfiyyeti*, Muessetu'r-Risâle, Dâru'l-Furkân, Beyrut 1985.

Sibeveyh, *el-Kitâb*, tahk., Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancı, 3. Baskı, Kâhire 1988.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlu'd-Dîn Abdurrahman, *Behcetü'l-Merdiyye fî şerhi'l-Elfiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.

_____, *Hem'ul-Hevâmi' Şerhu Cem' il-Cevâmi'*, tahk., Serbînî Serîde, Dâru'l-Hadîs, 1. Baskı, Kâhire 2013.

_____, *Buğyetü'l-Vu'ât*, tahk.: Ali Muhammed Ömer, I-II, Mektebetu'l-Hancı, 1. Baskı, Kâhire 2005.

Şevki Dayf, *Teysîrü'n-nahvî't-talîmî Kadîmen ve Hadîsen ma'a nehci tecdîdih*, Dâru'l-Me'arif, 2. Baskı, Beyrut 1986.

- Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâî Hayatı Şahsiyeti Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1993.
- Tural, Hüseyin, *Arapça Gramer ve İ'rab Teknikleri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1. Baskı, İstanbul 2016.
- Turan, Abdalbaki, "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, İstanbul 1999.
- Yılmaz, İbrahim, *Arap Edebiyatında Aruz*, Araştırma Yay., Ankara 2009.
- _____, "Ömer Efendi'nin Arap Dilciliği", *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmet Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu* (2-4 Mayıs 2014 Erzurum), Tebliğ ve Müzakereler, Atatürk Üniversitesi Yay., ss.549-555.
- Zeccâcî, ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *el-Cümel fi'n-Nahv*, tahk.: Ali Tevfik el-Hamed, Muessetu'r-Risâle, Ürdün 1984.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Mufassal fi San'ati'l-İ'rab*, tahk., Şerbîni Şerîde, Dâru'l-Hadîs, Kâhire2013.
- <http://www.almaany.com/ar/thes/ar-ar>.